

Σχολικές βιβλιοθήκες για όλους σε ένα σχολείο για όλους

Αικατερίνη Αραμπατζή, Φιλολόγος MSc
Τμήμα Ειδικής Αγωγής και Εκπαίδευσης, Παιδαγωγικό Ινστιτούτο
Μεσογείων 392
15342 Αγία Παρασκευή
210-6083912
arabatz@pi-schools.gr

Περίληψη

Η σχολική βιβλιοθήκη είναι ένας χώρος που μπορεί να βοηθήσει τους μαθητές με ειδικές ανάγκες και αναπηρίες να προσεγγίσουν τη γνώση, να χρησιμοποιήσουν κριτικά τη σκέψη τους, να διευρύνουν τους ορίζοντές τους, να ψυχαγωγηθούν, να καλλιεργηθούν αισθητικά. Ο σχεδιασμός των εκπαιδευτικών προγραμμάτων θα πρέπει να ακολουθεί εξατομικευμένη προσέγγιση όχι μόνο ανά αναπηρία αλλά και ανά μαθητή και να αξιοποιεί τα περιθώρια που η κάθε αναπηρία αφήνει. Πρόσθετα οφέλη που θα προκύψουν για τους μαθητές, εκτός από την επίτευξη των εκπαιδευτικών στόχων, είναι η ανάπτυξη βασικών κοινωνικών δεξιοτήτων, η δημιουργία θετικής αυτοεικόνας και η αίσθηση ότι το σχολείο είναι ο κοινωνικός χώρος που τους αποδέχεται και τους βοηθάει να αναπτυχθούν ως προσωπικότητες.

Κάθε άνθρωπος καλείται να λάβει εκατοντάδες αποφάσεις καθημερινά. Το πόσο επιτυχείς θα είναι οι επιλογές του εξαρτάται από ένα συνδυασμό ικανοτήτων που είναι γνωστές ως πληροφοριακή παιδεία. Σύμφωνα με τον ορισμό της American Library Association για να είναι κάποιος πληροφοριακά εγγράμματος θα πρέπει αφενός να αναγνωρίζει πότε χρειάζεται πληροφορίες και αφετέρου να έχει την ικανότητα να εντοπίζει, να αξιολογεί και να χρησιμοποιεί αποτελεσματικά την απαιτούμενη πληροφορία (ALA, *Final Report*, 1989). Η σχολική βιβλιοθήκη μπορεί να βοηθήσει τους μαθητές να μάθουν να αναζητούν σωστά την πληροφορία και να την αξιολογούν, να χρησιμοποιούν κριτικά τη σκέψη τους, να διευρύνουν τους ορίζοντές τους. Και όχι μόνο αυτό αλλά και να ψυχαγωγούνται, να καλλιεργούνται αισθητικά σε μια εποχή που τα πολιτιστικά υποπροϊόντα πλεονάζουν. Παρότι ο θεσμός των σχολικών βιβλιοθηκών είναι σχετικά νέος για την Ελλάδα, η αξία τους είναι αδιαμφισβήτητη και το έργο τους πολύτιμο.

Υπάρχουν όμως και μαθητές που αντιμετωπίζουν κωλύματα στην πρόσβασή τους στη γνώση λόγω ειδικών εκπαιδευτικών αναγκών ή αναπηριών και δυσκολεύονται να δρέψουν τα οφέλη που οι σχολικές βιβλιοθήκες προσφέρουν. Θεωρούμε αυτόνομο ότι ένα εκπαιδευτικό σύστημα που ευαγγελίζεται την αρχή της ισότητας στην πρόσβαση στη γνώση θα πρέπει να λαμβάνει υπόψη του και τους μαθητές αυτούς και να φροντίζει να ικανοποιούνται οι ανάγκες τους, τόσο οι μαθησιακές όσο και αυτές που αφορούν την προσωπική τους εξέλιξη και ενδυνάμωση. Οι σχολικές βιβλιοθήκες συμβάλλουν στην επίτευξη του στόχου αυτού και

συνεπώς θα πρέπει να διευρύνουν τις υπηρεσίες τους συμπεριλαμβάνοντας και τους μαθητές με αναπηρίες ώστε το σύνολο του μαθητικού πληθυσμού να επωφελείται από αυτές¹.

Οι μαθητές με ειδικές εκπαιδευτικές ανάγκες και αναπηρίες δεν είναι ένας ομοιογενής πληθυσμός. Ο όρος χρησιμοποιείται για να δηλώσει μια πληθώρα μαθητών: μαθητές με κώφωση ή βαρηκοΐα, με τύφλωση ή μειωμένη όραση, με κινητική αναπηρία, με αυτισμό, με νοητική υστέρηση αλλά και με μαθησιακές δυσκολίες (Νόμος 3699/2008). Για να είναι αποτελεσματική η βοήθεια προς τον μαθητή με αναπηρία απαιτείται η συνεργασία μεταξύ των εκπαιδευτικών, του υπεύθυνου σχολικής βιβλιοθήκης και του αρμόδιου ΚΕ.Δ.Δ.Υ.², που έχει αξιολογήσει τον μαθητή και που διαμορφώνει το εξατομικευμένο εκπαιδευτικό του πρόγραμμα.

Σε μια σχολική βιβλιοθήκη που εξυπηρετεί και μαθητές με αναπηρία, αυτό που καταρχήν θα πρέπει να διασφαλίσουμε είναι η φυσική προσβασιμότητα στο χώρο. Το Υπουργείο Παιδείας έχει ορίσει τις παραμέτρους που οφείλει να ακολουθεί ο σχεδιασμός των σχολικών βιβλιοθηκών (*Οδηγίες για τη δημιουργία και διαμόρφωση χώρων*, 2003). Στις προδιαγραφές ορίζεται με σαφήνεια στο Τεύχος Α' §1.1.3 και §6.5 ότι θα πρέπει να εξασφαλίζεται η ελεύθερη πρόσβαση στη βιβλιοθήκη και να εξυπηρετούνται οι μαθητές με ειδικές εκπαιδευτικές ανάγκες και αναπηρίες, δηλαδή η πρόσβαση, η επίπλωση, ο εξοπλισμός, η οργάνωση του χώρου θα πρέπει να έχουν διευθετηθεί κατά τέτοιο τρόπο ώστε να ανταποκρίνονται στις ανάγκες τους. Για παράδειγμα, θα πρέπει να υπάρχει ράμπα πρόσβασης, η απόσταση μεταξύ των βιβλιοθηκών θα πρέπει να επιτρέπει την κίνηση αμαξιδίων, να υπάρχουν εύκολα ανοιγόμενες πόρτες, ταμπέλες και οδηγίες σε Μπράιγ, σταθμοί εργασίας ρυθμιζόμενου ύψους, λογισμικά σύνθεσης φωνής, αναγνώστες και μεγεθυντές οθόνης, πληκτρολόγια Μπράιγ ή πληκτρολόγια που επιτρέπουν τη χρήση του υπολογιστή μέσω ενός πλήκτρου ή χειριστηρίου κ.ά. (Venetis, 2002, Farrell, 2003).

Εν συνεχεία, θα πρέπει να σκεφτούμε τη συλλογή μας και πόσο αυτή είναι προσβάσιμη. Η συνεχώς αυξανόμενη ανάγκη για πληροφόρηση απαιτεί και ποιοτικότερους πόρους, δηλαδή δεν χρειάζονται μόνο περισσότερες πηγές πληροφόρησης αλλά και οι πιο ενημερωμένες, οπτικοακουστικό υλικό, περιοδικά, βιβλία αναφοράς, εκπαιδευτικά λογισμικά και τεχνικός εξοπλισμός για τον υπολογιστή (Doiron & Davies, 1998, σ. 7). Το υλικό με το οποίο μια σχολική βιβλιοθήκη μπορεί να εμπλουτίσει τη συλλογή της έχει ήδη εγκριθεί και επικαιροποιηθεί από τον αρμόδιο φορέα του Υπουργείου Παιδείας (*Κατάλογος τίτλων εγκεκριμένου υλικού για τις συλλογές των σχολικών βιβλιοθηκών*, 2006), όμως θα πρέπει να διασφαλίσουμε και το ότι αυτό το υλικό είναι προσβάσιμο από τις διάφορες κατηγορίες

¹ Σήμερα λειτουργούν δύο σχολικές βιβλιοθήκες σε σχολεία ειδικής εκπαίδευσης, μια στο Ειδικό Γυμνάσιο-Λύκειο Ιλίου και μια στο Λύκειο Κωφών και Βαρηκόων της Αγίας Παρασκευής.

² ΚΕ.Δ.Δ.Υ.: Κέντρο Διαφοροδιάγνωσης Διάγνωσης και Υποστήριξης.

αναπηριών. Αν η βιβλιοθήκη μας, για παράδειγμα, βρίσκεται σε σχολείο τυφλών, προφανώς θα πρέπει να περιλαμβάνει βιβλία είτε σε ηχητική μορφή είτε στη γραφή Μπράιγ. Αν εξυπηρετεί μαθητές με νοητική αναπηρία, να περιλαμβάνει υλικό σε «Κείμενο για Όλους»³ και αν μαθητές με κώφωση ή βαρηκοΐα, τότε να τους παρέχει υλικό όχι μόνο σε γραπτή γλώσσα αλλά και σε μορφή βίντεο με νοηματική γλώσσα, η οποία θεωρείται η πρώτη γλώσσα των κωφών μαθητών. Επιπλέον, θα πρέπει να διαθέτει στη συλλογή της, ιδίως αν λειτουργεί σε σχολική μονάδα ειδικής εκπαίδευσης, έντυπο και οπτικοακουστικό υλικό με έμφαση στο θέμα της αναπηρίας, λογοτεχνία για άτομα με αναπηρίες και από άτομα με αναπηρίες, σχετικά περιοδικά και το νομικό πλαίσιο που αφορά ΑμεΑ.

Εφόσον μια σχολική βιβλιοθήκη μπορεί να εξυπηρετεί και μαθητές γενικού σχολείου αλλά και μαθητές με αναπηρίες, όταν σχεδιάζουμε εκπαιδευτικά προγράμματα, θα πρέπει να έχουμε κατά νου ότι η προσέγγισή μας οφείλει να είναι εξατομικευμένη όχι μόνο ανά αναπηρία αλλά και ανά μαθητή. Κάθε μαθητής μαθαίνει διαφορετικά και πρέπει να αξιοποιήσουμε, όσο είναι εφικτό, τα περιθώρια που η αναπηρία του μας αφήνει προκειμένου να τον βοηθήσουμε. Για παράδειγμα, αν απευθυνόμαστε σε κωφούς μαθητές θα πρέπει να εκμεταλλευτούμε το γεγονός ότι αυτή η ομάδα λειτουργεί πρωταρχικά μέσω του οπτικού καναλιού (Lane, Hoffmeister & Bahan, 1996, σ. 25). Η παρουσία εκπαιδευτικού διερμηνέα της Ελληνικής Νοηματικής Γλώσσας ή τουλάχιστον εκπαιδευτικού που να είναι γνώστης της Ελληνικής Νοηματικής, είναι απαραίτητη ώστε να υπάρχει δίαυλος επικοινωνίας μεταξύ όλων των εμπλεκόμενων στην εκπαιδευτική διαδικασία (Κουρμπέτης & Χατζοπούλου, υπό έκδοση). Με τα παραπάνω δεν ισχυριζόμαστε ότι οι κωφοί και βαρήκοοι μαθητές θα βρίσκονται στο ίδιο επίπεδο αναγνωστικής ικανότητας με τους μαθητές αντίστοιχης ηλικίας των γενικών σχολείων αλλά ότι θα βοηθηθούν στο να αναπτύξουν τις ικανότητες που καθένας διαθέτει, θα αισθάνονται καλύτερα για τον εαυτό τους και θα κοινωνικοποιηθούν. Στην περίπτωση των τυφλών και αμβλυώπων μαθητών, θα εκμεταλλευτούμε το ακουστικό κανάλι. Τα προβλήματα όρασης καθαυτά δεν είναι δείκτης αναγνωστικής δυσκολίας. Αν τα παιδιά δεν αντιμετωπίζουν κάποιο κώλυμα με τη γραφή Μπράιγ και τη χειρίζονται με άνεση, τότε δεν παρουσιάζουν μεγαλύτερες δυσκολίες από τους βλέποντες μαθητές. Μια καλή ιδέα λοιπόν θα ήταν αφενός να συνεργαστεί η βιβλιοθήκη μας με κάποιον οργανισμό τυφλών, π.χ. το Κέντρο Αποκατάστασης Τυφλών (Κ.Ε.Α.Τ.) ή το Φάρο Τυφλών ώστε να προμηθευτεί βιβλία σε Μπράιγ ή σε ηχητική μορφή. Επίσης, ο υπεύθυνος σχολικής βιβλιοθήκης μπορεί να μεταφορτώσει από την ιστοσελίδα του Τμήματος Ειδικής Αγωγής και Εκπαίδευσης του Παιδαγωγικού Ινστιτούτου τα σχολικά βιβλία σε επεξεργάσιμη μορφή (*Βιβλία διασκευασμένα και προσαρμοσμένα για μαθητές με προβλήματα όρασης*, 2009), που μπορούν να αξιοποιηθούν και για τους μαθητές με μαθησιακές δυσκολίες. Έτσι, αν η βιβλιοθήκη εξοπλιστεί

---

³ Το Τμήμα Ειδικής Αγωγής και Εκπαίδευσης του Π.Ι. έχει αποδώσει ως «Κείμενο για Όλους» τη μέθοδο «easy-to-read».

και με τα απαραίτητα τεχνικά βοηθήματα, θα διευκολύνουμε τους μαθητές να προσλαμβάνουν αφηρημένες έννοιες, να χειρίζονται τα τεχνικά βοηθήματα για να κατανοούν και να εμπεδώνουν τα μαθήματά τους, να αναπτύσσουν τα ταλέντα τους και να ψυχαγωγούνται (Quinn, 1998, σσ. 114-126).

Για τους μαθητές με νοητική αναπηρία και με αυτισμό θα πρέπει να ακολουθήσουμε την αρχή της απλότητας, δηλαδή να τους προσφέρουμε βιβλία εύληπτα, άμεσα κατανοητά, με περιεχόμενο πλούσιο εικαστικά και παράλληλα λιτό. Έτσι θα μπορέσουν να κατακτήσουν την ανάγνωση και βασικές μαθηματικές έννοιες, να μάθουν να παίρνουν απλές αποφάσεις, να εντοπίσουν ενδιαφέροντα που θα τους προσφέρουν ευχαρίστηση.

Για τους μαθητές με κινητική αναπηρία, και με την προϋπόθεση ότι δεν αντιμετωπίζουν πρόσθετη αναπηρία, θα εστιάσουμε στη φυσική προσβασιμότητα δηλαδή στο αν είναι δυνατή η πρόσβαση στο χώρο της βιβλιοθήκης, η κίνησή τους μέσα στη βιβλιοθήκη και ο χειρισμός του τεχνικού εξοπλισμού. Επιπροσθέτως, ιδιαίτερα χρήσιμα είναι και τα βιβλία σε ηλεκτρονική μορφή, κυρίως για εκείνους τους μαθητές που αντιμετωπίζουν κινητική αναπηρία των άνω άκρων.

Πρόσθετα οφέλη που θα προκύψουν για τους μαθητές, εκτός από την επίτευξη των εκπαιδευτικών στόχων, θα είναι και η ανάπτυξη βασικών κοινωνικών δεξιοτήτων μέσα από τις συναναστροφές στο χώρο της βιβλιοθήκης, η δημιουργία θετικής αυτοεικόνας και η αίσθηση ότι το σχολείο είναι ο κοινωνικός χώρος που τους αποδέχεται, τους αγκαλιάζει και τους βοηθάει να αναπτυχθούν ως προσωπικότητες.

Κατά συνέπεια, κάθε σχολική βιβλιοθήκη θα πρέπει να αναπτύσσει το δικό της σχέδιο για την ανάπτυξη εκείνων των ικανοτήτων που απαιτούνται για την ικανοποίηση των στόχων που έχει θέσει το σχολείο σε συνεργασία με το αρμόδιο ΚΕ.Δ.Δ.Υ. Για να επιτευχθεί αυτό, θα πρέπει ο υπεύθυνος σχολικής βιβλιοθήκης να συνεργαστεί με τους εκπαιδευτικούς και αφού λάβουν υπόψη τους το εξατομικευμένο εκπαιδευτικό πρόγραμμα των μαθητών να οργανώσουν ένα πλάνο δράσης. Θα αποφασίσουν τότε και με ποιο ακριβώς τρόπο θα οδηγήσουν κάθε ένα συγκεκριμένο μαθητή στην επίτευξη των στόχων που όρισαν. Αναπτύσσοντας ένα τέτοιο πλάνο και ορίζοντας τι θα διδάξει ο καθένας και πώς θα συνεργαστούν, αισθάνονται ότι έχουν έλεγχο της εκπαιδευτικής διαδικασίας και επικεντρωμένο στόχο (Doiron & Davies, 1998, σ. 24) και οδηγούν τον μαθητή στην ταχύτερη και αποτελεσματικότερη υλοποίηση του εξατομικευμένου εκπαιδευτικού του προγράμματος.

Ο υπεύθυνος σχολικής βιβλιοθήκης μπορεί να παίξει καταλυτικό ρόλο στην παραπάνω διαδικασία αφενός γιατί ως εκπαιδευτικός γνωρίζει πώς να προσεγγίσει τον μαθητή και πώς να

αξιοποιήσει το αναλυτικό πρόγραμμα και αφετέρου ως υπεύθυνος της βιβλιοθήκης γνωρίζει πώς να αξιοποιήσει τα τεκμήρια και την τεχνολογία. Ακόμη, η σχολική βιβλιοθήκη μπορεί να λειτουργήσει ως καταφύγιο για τους μαθητές εκείνους που ενδεχομένως συναντούν προβλήματα στην τάξη ή χρειάζονται μια βοήθεια παραπάνω. Μπορεί δηλαδή το εξατομικευμένο εκπαιδευτικό πρόγραμμα του μαθητή να περιλαμβάνει και την εργασία στο χώρο της σχολικής βιβλιοθήκης (Jones & Jambone, 2008, σ. 2).

Ο υπεύθυνος σχολικής βιβλιοθήκης επομένως μπορεί να δράσει ως φορέας αλλαγών και να ανταποκριθεί στις ανάγκες μαθητών με ειδικές εκπαιδευτικές ανάγκες και αναπηρίες με πολλούς τρόπους: να καταστήσει τη βιβλιοθήκη ένα φιλόξενο μέρος, όπου οι μαθητές θα μπορούν να μαθαίνουν, να εκφράζονται, να κοινωνικοποιούνται, να συνδέσει το αναλυτικό πρόγραμμα με προγράμματα της βιβλιοθήκης συνεργαζόμενος ατομικά με τους εκπαιδευτικούς, να κάνει τους μαθητές ικανούς χρήστες της βιβλιοθήκης ώστε να μην αποκλειστούν από τον κόσμο της πληροφορίας, να σχεδιάσει και να διεξάγει εργαστήρια για να κατατοπίσει τους μαθητές στη χρήση υπολογιστών αλλά και λοιπών τεχνολογικών βοηθημάτων μέσα στη βιβλιοθήκη, να δημιουργήσει πνεύμα συνεργασίας φέροντας στην προσοχή των εκπαιδευτικών νέες πηγές που θα τους βοηθήσουν να ανταπεξέλθουν στο έργο τους και να βοηθήσουν τους μαθητές τους. Επιπλέον, θα μπορούσε να οργανώσει εκδηλώσεις στις οποίες θα συμμετέχουν μαθητές από γενικά σχολεία και σχολικές μονάδες ειδικής εκπαίδευσης, προκειμένου να αποφευχθεί η ιδρυματοποίηση των μαθητών με αναπηρία αλλά και να εξοικειωθούν οι μαθητές των γενικών σχολείων με το θέμα της αναπηρίας. Οι πρακτικές που ενθαρρύνουν τη συγκρότηση θετικής αυτοεικόνας και σεβασμού στην κοινωνική ομάδα στην οποία ανήκει το παιδί, θα πρέπει να ενσωματώνονται στις πρακτικές της βιβλιοθήκης και να αφορούν όλους τους μαθητές (California School Library Association, 1997, σ. 107).

Η επιτυχής έκβαση όλων των παραπάνω δεν είναι δυνατό να προέλθει από αυτοσχεδιασμούς αλλά από τη διεξοδική μελέτη και προετοιμασία όλων εκείνων των παραγόντων που εμπλέκονται στη διδασκαλία, που είναι «μια πολύπλοκη διαδικασία εξασφάλισης ευαίσθητων ισορροπιών μεταξύ των διδακτικών στόχων, μεθόδων και υλικών, των εμπειριών των μαθητών και των συνθηκών του διδακτικού πλαισίου» (Ματσαγγούρας, 2003, σ. 158). Η προθυμία και η φιλοτιμία του υπεύθυνου σχολικής βιβλιοθήκης και των εκπαιδευτικών δεν αρκούν για να καλύψουν τις ανάγκες των μαθητών με ειδικές εκπαιδευτικές ανάγκες και αναπηρία. Απαιτείται η διασφάλιση της φυσικής προσβασιμότητας, ο εξοπλισμός των σχολικών βιβλιοθηκών με τον απαραίτητο εξοπλισμό, ο εμπλουτισμός των συλλογών με προσβάσιμο υλικό ανά αναπηρία, η συνεργασία όλων των εμπλεκόμενων φορέων (σχολικής μονάδας, ΚΕ.Δ.Δ.Υ., γονέων), η συμβολή των αναπηρικών οργανώσεων που μπορούν να

μεταφέρουν την εμπειρία τους και να λειτουργήσουν επικουρικά, η επιμόρφωση τόσο των υπευθύνων σχολικών βιβλιοθηκών όσο και των εκπαιδευτικών ώστε να μπορούν να αξιοποιούν τις διαθέσιμες πηγές και να ενημερώνονται για τις νεότερες εξελίξεις στην εκπαίδευση των αναπήρων και τέλος η επέκταση του θεσμού των σχολικών βιβλιοθηκών σε όσο το δυνατόν περισσότερες σχολικές μονάδες ειδικής εκπαίδευσης. Και ίσως τότε να μπορούμε να μιλάμε για σχολικές βιβλιοθήκες για όλους.

Βιβλιογραφία

1. Κουρμπέτης, Β. & Χατζοπούλου, Μ., (υπό έκδοση), *Μπορώ και με τα μάτια μου*, Αθήνα, Καστανιώτης.
2. Ματσαγγούρας, Η. (2003). *Θεωρία της διδασκαλίας*, Αθήνα, Gutenberg.
3. Παιδαγωγικό Ινστιτούτο, Τμήμα Ειδικής Αγωγής και Εκπαίδευσης, (2009), *Βιβλία διασκευασμένα και προσαρμοσμένα για μαθητές με προβλήματα όρασης*, διαθέσιμο στο http://www.pi-schools.gr/special_education_new/index_gr.htm ανακτήθηκε στις 20-2-2010.
4. Υπουργείο Παιδείας, Δια Βίου Μάθησης και Θρησκευμάτων (2006), *Κατάλογος τίτλων εγκεκριμένου υλικού για τις συλλογές των σχολικών βιβλιοθηκών του ΥΠ.Ε.Π.Θ. στο πλαίσιο του Γ΄ ΚΠΣ*, διαθέσιμο στο http://www.ypepth.gr/el_ec_page5065.htm, ανακτήθηκε στις 4/2/2010.
5. Υπουργείο Παιδείας, Δια Βίου Μάθησης και Θρησκευμάτων (2003), *Οδηγίες για τη δημιουργία και διαμόρφωση χώρων*, τ. Α και Β, διαθέσιμο στο http://www.ypepth.gr/el_ec_category2099.htm, ανακτήθηκε στις 4/2/2010.
6. American Library Association Presidential Committee on Information Literacy, (1989), *Final report*, Chicago, American Library Association.
7. California School Library Association, (1997), *Library skills to information literacy: a handbook for the 21st century*, San Jose, Hi Willow Research and Publishing.
8. Doiron, R. & Davies, J. (1998), *Partners in learning, students, teachers, and the school library*, Englewood, Libraries Unlimited Inc.
9. Farrell, M. (2003). *Understanding special educational needs: a guide for student teachers*, London, Routledge Falmer.
10. Jones, J.B. and Zambone, A. (2008), *What is special education: an overview of the special education laws and their implications for the media specialists*, διαθέσιμο στο http://www.ala.org/ala/mgrps/divs/aasl/aaslpubsandjournals/knowledgequest/kqweb_archives/v36/364/364joneszambone.cfm, ανακτήθηκε στις 4-2-2010.
11. Lane, H., Hoffmeister, R. & Behan B. (1996), *A journey in the deaf-world*, San Diego, Dawn Sign Press.
12. Quinn, P. (1998), *Understanding disability: a lifespan approach*, London, Age Publications.

13. Venetis, M.J. (2002), *Library services for people with disabilities*, OLOS Preconference, Different Voices, Common Quest: Adult Literacy and Outreach in Libraries, ALA Conference, Atlanta 2002.